

**TURKISTONDA TA'LIM RIVOJLANISHIDA JADIDCHILIK
HARAKATINI O'RNI VA ROLI****Mamatqulov Azamat Rustamovich***Milliy Gvardiya ixtisoslashtirilgan**o'quv markazi katta o'qituvchisi**azamatmamatkulov562@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkistonda ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishida jadidchilik harakatining tutgan o'rnini tahlil qilinadi. Jadid ma'rifatparvarlarining yangi usul maktablarini tashkil etish, zamonaviy fanlarni o'quv jarayoniga joriy etish hamda milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilish borasidagi faoliyati yoritiladi. Shuningdek, jadidlarning pedagogik qarashlari, ta'lim mazmunini yangilashga qaratilgan islohotlari va ularning Turkiston ijtimoiy-madaniy taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida jadidchilik harakati milliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim omil bo'lgani hamda bugungi ta'lim islohotlari uchun ham muhim tarixiy tajriba vazifasini o'tashi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, Turkiston, ma'rifatparvarlik, ta'lim tizimi, usuli jadid maktablari, milliy uyg'onish, pedagogik qarashlar, ta'lim islohoti, ma'naviy taraqqiyot, ma'rifat.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar milliy ta'lim tizimini yangilash zaruratini yuzaga keltirdi. Mintaqada mavjud an'anaviy maktab va madrasalar uzoq yillar davomida ma'naviy-ma'rifiy vazifani bajarib kelgan bo'lsa-da, zamon talablari, ilm-fan taraqqiyoti hamda jamiyatning yangi ehtiyojlariga to'liq javob bera olmay qoldi. Aynan shunday sharoitda jadidchilik harakati vujudga kelib, Turkiston xalqlarining ma'rifiy uyg'onishi va ta'lim sohasidagi islohotlarining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi.

Jadidchilik harakati nafaqat madaniy-ma'rifiy, balki ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ham ega bo'lgan tarixiy hodisa hisoblanadi. Harakat vakillari xalqni savodxon qilish, dunyoviy bilimlarni keng targ'ib etish, milliy o'zlikni anglash va zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar. Ular ta'lim tizimini yangilash orqali jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkinligini chuqur anglaganlar. Shu sababli jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablari o'z davrining ilg'or pedagogik tajribalarini o'zida mujassamlashtirdi.

Jadid ma'rifatparvarlari, jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat va boshqa ko'plab ziyolilar ta'limni millat taraqqiyotining bosh omili sifatida baholadilar. Ular o'quv jarayoniga geografiya, tarix, tabiiyot, matematika kabi fanlarni kiritish, darsliklar yaratish, yangi pedagogik metodlarni qo'llash va yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishga katta e'tibor qaratdilar. Natijada Turkistonda ma'rifiy muhit shakllanib, milliy uyg'onish jarayoni jadallashdi. Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, ta'lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalalari jadidlar merosini chuqur o'rganish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Chunki jadidchilik harakati tomonidan ilgari surilgan g'oyalar zamonaviy ta'lim tizimining ko'plab tamoyillari bilan uyg'unlashadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Turkistonda ta'lim rivojlanishida jadidchilik harakatining o'rni va rolini ilmiy jihatdan tahlil qilish, jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari hamda ta'lim sohasidagi islohotlarining tarixiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shuningdek, jadidlar faoliyatining bugungi ta'lim taraqqiyoti uchun dolzarb bo'lgan jihatlarini aniqlash va ularning ma'rifiy merosidan samarali foydalanish imkoniyatlarini yoritish ham maqolaning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Natijada jadidchilik harakatining Turkiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilishdagi beqiyos hissasi va uning milliy taraqqiyot tarixidagi o'rni xolis baholanadi.

ASOSIY QISM

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgach, o'lkaning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muayyan o'zgarishlar yuz bera boshladi. Mavjud ta'lim tizimi asosan diniy bilimlarni o'rgatishga yo'naltirilgan bo'lib, tabiiy va aniq fanlarni o'qitishga yetarli darajada e'tibor qaratilmagan edi. Bu holat mahalliy ziyolilarni ta'lim tizimini yangilash va zamonaviylashtirish zarurati haqida o'ylashga undadi. Shunday tarixiy sharoitda jadidchilik harakati shakllandi. "Jadid" arabcha "usuli jadid" – "yangi usul" so'zidan olingan bo'lib, ta'limda yangi pedagogik metodlarni qo'llash g'oyasini anglatadi. Jadidlar xalqning taraqqiyoti avvalo ta'lim va ma'rifat orqali amalga oshirishini ta'kidladilar. Ular eski maktablar faoliyatini butunlay inkor etmagan holda, ularni zamon talablari asosida takomillashtirish tarafdori bo'ldilar.

Jadidlarning asosiy maqsadi yosh avlodga diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni ham o'rgatish, milliy ong va tafakkurni rivojlantirish hamda jamiyatni taraqqiyot yo'liga olib chiqishdan iborat edi. Shu sababli ular yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish va zamonaviy pedagogik usullarni joriy etishga katta e'tibor qaratdilar.

Jadidlarning ta'lim islohotlari va yangi usul maktablari

Jadidchilik harakatining eng muhim yutuqlaridan biri yangi usul maktablarining tashkil etilishi bo'ldi. Bu maktablarda tovush usuli asosida savod o'rgatish yo'lga qo'yildi. Natijada o'quvchilar qisqa vaqt ichida o'qish va yozishni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Yangi usul maktablari o'quv dasturlariga matematika, geografiya, tarix, tabiiyot, adabiyot va chet tillari kabi fanlar kiritildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat singari jadid ma'rifatparvarlari ta'lim mazmunini boyitish va sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ko'plab darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratdilar. Ularning asarlarida ilm-fan, vatanparvarlik, milliy g'urur va insonparvarlik g'oyalari asosiy o'rin egalladi.

Jadid va an'anaviy maktablarning qiyosiy tavsifi

Ko'rsatkich	An'anaviy maktablar	Jadid maktablari
Ta'lim usuli	Yodlashga asoslangan	Tovush usuli asosida
O'qitish mazmuni	Asosan diniy fanlar	Diniy va dunyoviy fanlar
Darsliklar	Cheklangan	Zamonaviy darsliklar
O'quv jarayoni	Bir xil metodlar	Interfaol va yangi metodlar
Natija	Savodxonlik sekin shakllangan	Savodxonlik tez shakllangan

Jadid maktablari o'z davrining ilg'or pedagogik yondashuvlarini joriy etib, Turkiston ta'lim tizimini yangilashda muhim o'rin tutgan.

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari

Jadidlar ta'limni millat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholadilar. Ularning fikricha, xalqning ozodligi va farovonligi avvalo ilm-ma'rifat bilan bog'liq edi. Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir" degan mashhur fikri orqali ta'lim va tarbiyaning jamiyat hayotidagi beqiyos ahamiyatini ta'kidlagan. Jadid pedagoglari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularda tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish va amaliy bilimlarni egallashga alohida e'tibor qaratdilar. Ular maktabni shaxs kamolotini ta'minlaydigan muhim ijtimoiy institut sifatida ko'rdilar. Shuningdek, jadidlar ayollar ta'limi masalasiga ham katta ahamiyat berdilar. Ularning sa'y-harakatlari natijasida qizlar uchun maktablar ochilib, xotin-qizlarning savodxonligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik faoliyat yo'lga qo'yildi. Bu esa Turkiston jamiyatida gender tengligi va ma'rifiy taraqqiyotning muhim omillaridan biriga aylandi.

Jadidchilik harakatining Turkiston taraqqiyotiga ta'siri

Jadidchilik harakati qisqa davr ichida Turkiston ijtimoiy hayotida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Yangi maktablar sonining ortishi, darsliklar nashr etilishi, matbuot va teatr faoliyatining rivojlanishi xalqning ma'rifiy saviyasini oshirishga xizmat qildi. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan gazeta va jurnallar milliy

uygʻonish gʻoyalarini keng targʻib etdi. Harakat vakillari yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish orqali millatning taraqqiyotga erishishiga ishonch bildirdilar. Ularning pedagogik va maʼrifiy faoliyati keyinchalik Oʻzbekistonda zamonaviy taʼlim tizimining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

Bugungi kunda ham jadidlarning ilm-maʼrifatga asoslangan qarashlari oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Zamonaviy taʼlim tizimida qoʻllanilayotgan koʻplab pedagogik tamoyillar jadidlar ilgari surgan gʻoyalar bilan hamohangdir. Shu jihatdan jadidchilik harakati nafaqat tarixiy hodisa, balki milliy taʼlim taraqqiyotining muhim nazariy va amaliy manbalaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Turkistonda taʼlim tizimining rivojlanishida jadidchilik harakati muhim tarixiy bosqichlardan biri hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan ushbu maʼrifiy harakat milliy taʼlimni zamon talablari asosida yangilash, xalqning savodxonligini oshirish va ilm-fanni keng targʻib qilishga xizmat qildi. Jadidlar taʼlimni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholab, yangi usul maktablarini tashkil etish, zamonaviy fanlarni oʻquv jarayoniga joriy etish hamda ilgʻor pedagogik metodlardan foydalanish orqali Turkiston maʼrifiy hayotida tub burilish yasadilar. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, jadid maʼrifatparvarlari tomonidan amalga oshirilgan taʼlim islohotlari nafaqat oʻquv jarayonining mazmunini boyitdi, balki yosh avlodda milliy oʻzlikni anglash, vatanparvarlik va zamonaviy tafakkurni shakllantirishga ham xizmat qildi. Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat kabi jadidlarning pedagogik qarashlari va amaliy faoliyati milliy taʼlim taraqqiyotining mustahkam poydevorini yaratdi. Shuningdek, jadidlar tomonidan yaratilgan darsliklar, matbuot nashrlari va maʼrifiy loyihalar Turkiston xalqlarining ilmiy va madaniy rivojlanishiga katta hissa qoʻshdi. Ularning faoliyati natijasida taʼlim tizimida dunyoviy bilimlarning ulushi ortdi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar shakllandi hamda jamiyatda maʼrifatning nufuzi yuksaldi.

Bugungi kunda Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan taʼlim islohotlari mazmunida ham jadidlar ilgari surgan gʻoyalar oʻz aksini topmoqda. Taʼlim sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va milliy qadriyatlarni asrab-avaylash kabi ustuvor vazifalar jadidchilik harakatining maʼrifiy merosi bilan chambarchas bogʻliqdir.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati Turkistonda zamonaviy taʼlim tizimining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan boʻlib, uning maʼrifiy gʻoyalari va pedagogik tajribasi bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini saqlab qolmoqda. Jadidlar merosini chuqur oʻrganish va undan samarali foydalanish milliy taʼlim taraqqiyotini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – 320 b.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar. IV jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 304 b.
4. Alimuhamedov A., Qosimov B., Dolimov U. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: Universitet, 1999. – 184 b.
5. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.

